

Verslumo skatinimo politika Lietuvoje: produktyvi, neproduktyvi ir destruktivi antreprenerystė

Žilvinas Židonis

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos antreprenerystės plėtros politikos aspektai ekonominės sociologijos požiūriu. Iš pradžių antreprenerystė aptariama kaip ekonominis, socialinis ir visuomeninis reiškiny. Diskutuojama, kaip ir kokiomis sąlygomis antreprenerystė didina šalies konkurencingumą. Remiantis Baumolio (2007) tipologija straipsnyje yra analizuojami skirtingi kapitalizmo tipai ir jų santykis su antrepreneryste bei aptariami produktyvios, neproduktyvios ir destruktivos antreprenerystės požiūriai. Taikant atvejo analizės metodą nagrinėjamas „žemės paskirties keitimo“ verslo atvejis ir parodoma, kaip neproduktyvi antreprenerystė yra įsigalėjusi (angl. embedded) šalies viešojo administravimo sistemoje bei kokia yra „žemės antreprenerių“ veiklos modelio priklausomybė nuo nueito kelio (angl. path-dependency).

Pagrindinės sąvokos: antreprenerystė, viešoji politika, viešasis administravimas, ekonominė sociologija.

Keywords: entrepreneurship, public policy, public administration, economic sociology.

Įvadas

Europos Sąjungos ataskaitose ir komunikatuose dėl verslumo arba antreprenerystės¹ plėtros (žr. pvz. EK ataskaitą SEC(2006)1132, 2006) yra pabrėžiama, kad antreprenerystė yra vienas iš pagrindinių šalies inovatyvumo, konkurencingumo ir ekonominio augimo užtikrinimo veiksnių. Antreprenerystės ir naujų įmonių steigimo skatinimas yra taip pat ir vienas pagrindinių Lietuvos ekonominės politikos tikslų. Štai keturioliktosios LR Vyriausybės programos 8 dalyje deklaruojamas siekis „ugdyti žmonių verslumą, kuris yra ekonomikos augimo pagrindas, sudaryti Lietuvoje kuo patrauklesnes sąlygas pradėti ir plėtoti verslą“. (LR Vyriausybės programa, 2008).

Tačiau giliau panagrinėjus antreprenerystės reiškinį ir jo santykį su šalies ekonomikos rodik-

liais situacija tampa ne tokia aiški. Pasaulio ekonomikos forumo (angl. *World Economic Forum*) Pasaulinio konkurencingumo indekso sąrašė (*Global Competitiveness Index rankings, 2005*) tokios šalys kaip Suomija, Švedija bei Danija užima atitinkamai pirmąją, trečiąją ir ketvirtąją vietas bei patenka tarp dešimties pačių konkurencingiausių pasaulio šalių. Tačiau jeigu panagrinėsime vieną iš populiariausių antreprenerystės rodiklių – smulkių ir vidutinių įmonių (SVV) skaičių tūkstančiui šalies gyventojų, pamatysime, kad 2005 m. ES „antreprenerystės lyderiais“ buvo anaipol ne pačios konkurencingiausios šalys – Čekija, Lenkija, Graikija, Italija, Ispanija (Eurostat, 2005)². Akivaizdu, kad ryšys tarp antreprenerystės ir šalies konkurencingumo, kaip viešosios politikos rezultato, yra nepalyginti sudėtingesnis. Viena vertus, šiam rezultatui turi įtakos ne tik antreprenerystė, bet nepalyginti daugiau faktorių, o, kita vertus, pati antreprenerystė kaip socialinis ekonominis reiškiny traktuojamas pakankamai paviršutiniškai ir tiesmukiškai.

Šiame straipsnyje nagrinėjama problema – antreprenerystė ekonominės sociologijos požiūriu, ir kaip antreprenerystės skatinimo politika veikia

¹ Nors tiek viešosios politikos ir administravimo, tiek akademiname Lietuvos diskurse įsigalėjo terminas „verslumas“, šiame straipsnyje vartojamas žodis „antreprenerystė“. Antreprenerystė yra platesnė sąvoka nei verslumas ir verslo vadyba. Viešajame ir nevyriausybiname sektoriuje sėkmingai veikia socialiniai antrepreneriai (angl. *social entrepreneurs*), kurių tikrai nepavadintum verslininkais (koks gali būti verslas nevyriausybiniėje organizacijoje?). Apie šių terminų skirtumus ir antreprenerystės reikšmę žr. Snitkos V. ir Gerdvilos S. straipsnį „Antreprenerystė ir jos įtaka ekonomikos augimui“ („Ekonomika“. 2001. Nr. 54, p. 126–133).

² Lyginami 2005 m. duomenys, nes Eurostatas nepateikia naujesnių nei 2005 m. duomenų apie SVV skaičių tūkstančiui gyventojų

šalies konkurencingumą, ekonomikos augimą ir darnią plėtrą. Išsivysčiusių ir mažiau išsivysčiusių (angl. *less developed*) šalių augimo problema yra plačiai išnagrinėta (Baumol, 2007; *Audretsch et al.*, 2006; De Soto, 2000), tuo tarpu apie naująsias ES šalis užsimenama dažniausiai tik epizodiškai. Dažnai tik pasitenkinama konstatuoti, kad, pavyzdžiui, Lietuvoje veikia laisvoji rinka, o planinę ekonomiką sėkmingai pakeitė kapitalizmas. Toks požiūris lyg ir tampa prielaida, kad antreprenerystė, kokia ji bebūtų, yra teigiamas reiškinys, tarsi vienas garsiosios „nematomos rankos pirštų“.

Žvelgiant iš ekonominės sociologijos perspektyvos laisvoji rinka arba kapitalizmas yra „išsiskniję“ (angl. *embedded*) į socialinius santykius ir institucijas (Granovetter, 1985). Šiuo požiūriu rinkos ekonomika ir jos santykis su antrepreneryste Danijoje arba Airijoje yra visiškai skirtingas nei Lietuvoje. Štai W. J. Baumolis (2007) skiria keturias kapitalizmo formas – oligarchinį, valstybės vadovaujama (angl. *state guided*), didžiųjų firmų ir antreprenerinį kapitalizmą. W. J. Baumolis (2007) teigia, kad ne kiekvienu atveju kapitalizmo ir antreprenerystės sąveika leidžia užtikrinti ilgalaikę šalies pažangą. Kyla klausimas, jeigu šalyse, kuriose skirtingi socialiniai santykiai ir institucijos skirtingi laisvosios rinkos modeliai (skirtingas „išsisknijimas“), tai kokia yra Lietuvos situacija ir koks yra antreprenerystės santykis su lietuviškojo kapitalizmo realijomis? Kokią įtaką Lietuvos viešosios politikos procesai daro antreprenerystei? Šie klausimai yra mažai nagrinėti tiek Lietuvos, tiek kitų naujųjų ES šalių akademinėje literatūroje. Problema yra plati. Jai būtini išsamūs tyrimai, todėl šis straipsnis yra tik pirmasis bandymas remiantis ekonominės sociologijos paradigma nubrėžti tokių tyrimų kryptis ir išanalizavus Lietuvoje susiklosčiusią situaciją pateikti pagrindines idėjas.

Antreprenerystė kaip ekonominis, socialinis ir visuomeninis reiškinys

Šiuolaikinėje Vakarų pasaulio visuomenėje antrepreneris laikomas kūrėju, išradėju, netgi maištininku, kuriančiu naujus produktus bei diegiančiu naujas paslaugas ir taip siekiančiu ginti „vargšus vartotojus“ nuo didžiųjų monopolijų priespaudos. Pavyzdžiui, vienas iš tokių labiausiai žinomų „herojų“ yra seras Richardas Bransonas „*Virgin Group*“³ įkūrėjas ir savininkas. Savo knygoje „Velniop vis-

³ Viename iš „*Virgin Atlantik*“ vaizdo klipų rodoma kaip pats R. Bransonas ir jo komanda „Gelbėjimo armijos“ stiliumi renka aukas „nukentėjusiems“ nuo grobikiškų „*British Airways*“ kainų.

ką! Tiesiog imk ir daryk: gyvenimo pamokos” R. Bransonas romantizuotai aprašo verslo imperijos kūrimo peripetijas, netgi pateikia istoriją apie britų įkaitų gelbėjimo operaciją Irake ir nesikuklindamas nušviečia savo vaidmenį ne tik versle, bet ir politiniuose įvykiuose. R. Bransonas pateikia devynis „laimingo gyvenimo“ principus: „Imk ir daryk, gyvenk linksmai, būk atkaklus, mesk iššūki sau pačiam, tvirtai stovėk ant savo kojų, vertink akimirką, brangink šeimą ir draugus, gerbk žmones, daryk gera“. Dažnai charizmatiniai antrepreneriai vengia kalbėti apie pelno siekimą, kaip pagrindinį jų veiklos motyvą, tačiau sunku pasakyti, ar nutrūktgalviškumas ir šaunumas yra iš tikrųjų susiję su asmenybės savybėmis, ar tai yra gudri rinkodaros ir viešųjų ryšių priemonė savo verslo įvaizdžiui gerinti.

Antreprenerio kaip revoliucionieriaus ir naujovių kūrėjo idėja turi galias tradicijas. Dar 1934 m. austrų ekonomistas J. Schumpeteris (1934) atreprenerystę apibrėžė kaip kūrybos ir naujovių (inovacijų) siekimo procesą. J. Schumpeteris atreprenerystę supranta kaip „naujų verslo kombinacijų kūrimą“. Šios kombinacijos gali būti penkių rūšių: 1) naujų, vartotojams iki šiol nežinomų, produktų sukūrimas; 2) naujo gamybos metodo įdiegimas; 3) naujos rinkos „atradimas“; 4) naujų tiekimo šaltinių užvaldymas; 5) naujas gamybos organizavimo būdas. Remiantis J. Schumpeteriu atreprenerystė yra spontaniška, impulsyvi individo veikla, nebūtinai orientuota į naujo verslo atsiradimą. Atreprenerio veikla skiriasi nuo vadybininko veiklos. Antreprenerio veikla pasižymi revoliucingumu ir trumpalaikiškumu, tuo tarpu vadybininko darbo stilius yra evoliucinis ir ilgalaikis. Pavyzdžiui, taip vadinamieji „serijiniai antrepreneriai“ kuria greitai besiplečiantį verslą, jį plėtoja, parduoda ir imasi kurti kitą verslą. Matome, kad antreprenerio veiklos būdas ir motyvacija skiriasi ne tik nuo vadybininko, bet ir nuo verslininko. Vienas pagrindinių atrepreneriškos veiklos motyvų – įgyvendinti verslo galimybes, todėl antrepreneris siekia laikinai naudoti išteklius arba netgi juos nuomoti. Kaip pabrėžia J. Schumpeteris, antrepreneris generuoja idėją, išteklių dažniausiai neturi, jų ieško, skatinamas idėjos kuria verslą ir įdarbina žmones. Tokio verslo organizacijų struktūrą galima apibūdinti kaip bendradarbiavimo tinklą, kai tuo tarpu tradicinio verslo struktūra yra labiau administracinė–hierarchinė.

Ekonomikos ir vadybos mokslo literatūroje yra gausybė antreprenerystės apibūdinimų ir netgi daugybė šių apibūdinimų tyrimų (žr., pavyzdžiui W. B. Gartnerio straipsnį iškalbingu pavadinimu „*What are we talking about when we are talking about en-*

trepreneurship?“ (Gartner, 1990)). Šiame straipsnyje nesiekama pateikti išsamią antreprenerystės sąvokų analizę, todėl apsiribosiu tik keliomis vadybos „guru“ išvalgomis, kurios gana aiškiai parodo pagrindinius šio reiškinio požymius. P. F. Druckeris (1985, 2007) antreprenerį apibūdina kaip asmenį, kuris nuolatos ieško pokyčių, reaguoja į juos ir išnaudoja atsiradusią galimybę. H. H. Stevensonas ir C. J. Jarillo (1995) antreprenerystę apibrėžia kaip procesą, kurio metu asmenys siekia įgyvendinti galimybę įsteigti verslą netgi neatsižvelgdami, ar jie turi pakankamai išteklių tai įvykdyti. S. Shane ir S. Venkataramanas (2000) pabrėžia, kad antrepreneris visų pirma yra naujų galimybių ieškotojas ir įgyvendintojas. Galimybės yra ne tik versle, kur svarbiausia – siekti pelno, bet ir viešajame sektoriuje, kur antrepreneriai sprendžia socialines problemas. D. Hjortas ir B. Bjerke (2006) teigia, kad jau reikia kalbėti ne apie socialinius antreprenerius, gerinančius piliečių gyvenimo sąlygas, bet apie visuomeninius antreprenerius, kuriančius viešąją erdvę, leidžiančią patiems piliečiams veikti ir keisti savo gyvenimo sąlygas.

Skirtingi kapitalizmo tipai ir jų įtaka antreprenerystei

Ekonominės sociologijos požiūriu antreprenerystės reiškinys yra „išsisknijęs“ (angl. *embedded*) į platų santykių tinklą, kuris, anot M. Granovetterio (1985), lemia tiek individų, tiek organizacijų elgesio modelius. Šį santykių tinklą sudaro formalių ir neformalių institucijų sistema, kuri nebuvo „įkurta“ priėmus tam tikrus įstatymus ar įstojus į ES, bet susiformavo ilgainiui, ir jos formavimąsi veikė ne tik dalyvių nuostatos, bet ir priklausomybė nuo nueito kelio (angl. *path dependency*). Antrepreneriai, kaip ekonominiai agentai, veikia ne beasmenėje „laisvojoje rinkoje“, o tam tikromis aplinkybėmis „susikūrusio“ kapitalizmo rinkoje, todėl reikėtų kiek plačiau panagrinėti kapitalizmo tipus ir jų poveikį antreprenerio elgesiui.

Kaip pažymi Z. Norkus (2008), požiūris į ekonominės sociologijos „istorinį institucionalizmą“ inspiravo P. Hallo ir D. Soskice „kapitalizmo įvairovės“ koncepcijas. P. Hallas ir D. Soskice skiria du idealius kapitalizmo tipus: liberaliąją rinkos ekonomiką (LRE) ir koordinuotąją rinkos ekonomiką (KRE). Kalbant apie inovacinį pajėgumą kaip apie vieną iš pagrindinių šalies konkurencingumo veiksnių, LRE institucinė sąranga yra palankiausia kurti radikalias inovacijas, o KRE – inkrementinėms inovacijoms plėtoti. Antrepreneriui, kaip

išradėjui ir maištininkui, palankiausia yra LRE, kurios vertybinės nuostatos remiasi individualizmu, asmenine atsakomybe ir asmens nepriklausomybe tiek nuo darbdavio, tiek nuo valstybės. KRE pasižymi dideliu darbuotojų lojalumu savo firmai, kuri savo ruožtu gali investuoti daug išteklių į žmogiškojo kapitalo plėtrą, todėl ši rinkos ekonomika yra labiau palanki korporatyvinei antreprenerystei (angl. *corporate entrepreneurship*) ugdyti. Tačiau, kaip pažymi W. J. Baumolis (2007), korporatyvinė antreprenerystė Toyota bei Honda firmose taip pat yra radikalių inovacijų šaltinis, nors Japonija yra klasikinė KRE šalis.

W. J. Baumolis (2007) tęsdamas kapitalizmo tipologijos temą parodo skirtingų kapitalizmo sistemų poveikį antreprenerystei ir ekonomikos augimui. Jis skiria keturis kapitalizmo tipus:

1. Valstybės vadovaujamas kapitalizmas, kur vyriausybė aktyviai reguliuoja rinkos santykius ir remia tam tikras pramonės šakas;
2. Oligarchinis kapitalizmas, kur ekonominė galia ir gerovė sutelkta nedidelės žmonių grupės rankose.
3. Didžiųjų firmų kapitalizmas, kur ekonomikoje dominuoja verslo korporacijos;
4. Antreprenerinis kapitalizmas, kur svarbus vaidmuo tenka mažoms inovatyvioms įmonėms.

Vienintelis bendrasis bruožas, vienijantis šiuos kapitalizmo tipus, yra tai, kad visais atvejais yra pripažįstama privati nuosavybė. Lygiai taip pat labai skiriasi ir antreprenerystės plėtra. Inovatyvumo požiūriu valstybės valdomas kapitalizmas turi tam tikrų pranašumų, nes valstybė remia tiek naujų technologijų plėtrą, tiek mokslininkų studijas geriausiuose pasaulio universitetuose. Korporatyvinei antreprenerystei palankus didžiųjų firmų kapitalizmas, tačiau jis neskatina kurti naujas įmones ir radikalių inovacijų. Oligarchinio kapitalizmo atveju, nors ir veikia rinkos ekonomika bei ginamos nuosavybės teisės, tačiau vyriausybės politika išimtinai gina tik nedidelės labai turtingų asmenų grupės interesus. Inovatyvią antreprenerystę riboja korupcija ir patrimonializmas, kūrybingi ir iniciatyvūs žmonės įgyvendina savo verslo idėjas valstybės sektoriuje arba veikdami ties legalumo nelegalumo riba. Nors tokia veikla nėra nei saugi, nei garbinga, tačiau esant oligarchiniam kapitalizmui ji yra labai pelninga.

W. J. Baumolio požiūriu, palankiausias antreprenerystei yra antreprenerinis kapitalizmas. Inovatyvūs antrepreneriai gali sėkmingai veikti tik tokiose ekonominėse sistemose, kur laiko, pinigų ir žinių

investicija pasiteisina, ir yra atlyginama už naujos veiklos riziką. Radikalių inovacijų atsiperkamumą užtikrina ne tik ir ne tiek gerai išplėtoti nuosavybės teisių apsaugos mechanizmai (formalios institucijos), kiek sėkmingas mažų inovatyvių antreprenierių firmų ir didžiųjų korporacijų bendradarbiavimo modelis. Kaip pabrėžia W. J. Baumolis, didelės firmos radikalias inovacijas paverčia masinės produkcijos gaminiais, o smulkios įmonės pačios tai nesugebėtų padaryti. Todėl viešosios politikos tikslas turėtų būti ne šiaip sau skatinti kurti SVV įmones, bet skatinti jų bendradarbiavimą su stambiais įmonėmis. JAV toks bendradarbiavimas dažniausiai vyksta šalies viduje, tačiau Lietuvoje yra per mažai kompanijų, kurios galėtų komercializuoti radikalias inovacijas. Dėl kapitalo ir žinių trūkumo inovatyvioms Lietuvos firmoms gana sunkiai sekasi bendradarbiauti su pasaulinėmis korporacijomis, todėl galbūt geriausias inovacinę antreprenerystę skatinantis kelias būtų pritraukti į Lietuvą kelias stambias kompanijas.

Kalbant apie skirtingas kapitalizmo rūšis ir jų santykį su antrepreneryste reiktų atskirai aptarti pokomunistinio kapitalizmo tipologijas. Anot Z. Norkaus (2008), tose šalyse, kuriose nomenklatūrinė privatizacija vyko sėkmingai, kapitalizmas formavosi iš „viršaus“. Susiformavo patronų ir klientų tinklai arba dar kitaip vadinamas „patrimoninis kapitalizmas“. Z. Norkus skiria tris jo atmainas: oligarchinį, valstybinį monopolistinį ir valstybinį kapitalizmą. Oligarchinis kapitalizmas buvo būdingas Rusijai B. Jelcino valdymo laikais, Ukrainoje, Kazachstane. Pagrindinė jo savybė yra politinė korupcija, arba dar kitaip vadinamas „valstybės užgrobimas“. Valstybinis kapitalizmas susiformavo šalyse, kur rinkos reformų praktiškai nebuvo (Baltarusija, Uzbekistanas). Ši sąvoka taip pat tinka V. Putino bei D. Medvedevo Rusijai, kur tokios bendrovės, kaip, pavyzdžiui, „Gazprom“, vadovaujasi ne ekonomine, bet politine logika, ir yra Kremliaus įrankiai. Kalbant apie Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių kapitalizmo ypatumus, gal ir galima būtų sutikti su Z. Norkaus (2008) išvada, kad Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje kuriamas kapitalizmas – tai jaunas, dar menkai išsiplėtojęs ir nebrandus laisvosios rinkos ekonomikos (anglosaksų) kapitalizmas. Anot Z. Norkaus, tai įrodo vykdomų arba rengiamų socialinės apsaugos, sveikatos apsaugos, aukštojo mokslo reformų tendencijos. Šio straipsnio autoriaus nuomone, kaip tik viešojo sektoriaus ir valstybinio valdymo reformų eiga, ypač aukštojo mokslo, policijos ir iš dalies sveikatos apsaugos, rodo, kad formuojasi „patronų ir klientų“ tinklai,

kur naikinamas darbuotojo nepriklausomybę užtikrinantis profesionalumas, klesti patronų savivalė ir puoselėjamas žeminantis klientų–darbuotojų lojalumas. Kad Lietuvoje įsigali oligarchinis kapitalizmas byloja faktas, jog ir toliau pastebimai didėja gyventojų pajamų nelygybė (Lazutka, 2003). Kapitalizmo tipų lyginamoji analizė nėra šio straipsnio tikslas, todėl tikslinga būtų sugrįžti prie antreprenerystės plėtros sąlygų ir pateikiant atvejo analizę parodyti, kaip neproduktyvi antreprenerystė (Baumolis, 1990) ima įsigalėti Lietuvoje.

Produktyvi, neproduktyvi ir destruktivi antreprenerystė

Kalbant apie viešosios politikos tikslus ir priemones antreprenerystei skatinti reikia pabrėžti, kad ji laikoma vienu pagrindinių šalies inovatyvumo, konkurencingumo ir ekonominio augimo užtikrinimo veiksmų (EK ataskaita SEC(2006)1132, 2006). Tačiau taip keldami klausimą mes nedelsiant susiduriame su prieštaravimu, kad ne bet kokia antreprenerystė prisideda prie ekonomikos augimo. Tailande, Peru, Kolumbijoje bendrasis antreprenerystės rodiklis yra nuo 2 iki 3 kartų didesnis nei „antreprenerinės ekonomikos“ šalyse – JAV, Izraelyje, Airijoje (GEM, 2008). W. J. Baumolis (1990) šį „fenomeną“ aiškina remdamasis „istoriniu institucionalizmu“ ir teigia, kad antreprenerystė gali būti ne tik produktyvi, bet neproduktyvi ir netgi destruktivi.

Kaip ir Schumpeteris, W. J. Baumolis antreprenerių visų pirma laiko inovatoriumi. Antra vertus, antrepreneriš už savo inovatyvią veiklą siekia gauti atlygį, kuris gali būti įvairus – galia, prestižas, pinigai. Jeigu antreprenerių apibūdinsime kaip kūrybingą ir išradinę asmenybę, ieškančią kelių, kaip padidinti savo gerovę, galią bei prestižą, tai, reikia pripažinti, kad ne visiems antreprenieriams rūpi, ar tokia jų veikla prisideda prie visuomenės gerovės didinimo. Todėl antreprenerystė gali būti ne tik produktyvi, bet ir neproduktyvi. Formalios ir neformalios institucijos, arba, kitaip tariant, „žaidimo taisyklės“ lemia, kur antreprenieriui verta nukreipti savo pastangas. Štai senovės Romoje buvo trys garbingi praturtėjimo būdai: žemės nuoma, palūkanavimas ir politinė veikla. Prekyba ir gamyba buvo laikomi negarbingais užsiėmimais, pritinkančiais tik vergams. Tokia neproduktyvi antreprenerystė didino tam tikrų visuomenės narių turta, tačiau neskatino augti ekonomiką. Anot W. J. Baumolio, neproduktyvi antreprenerystė būdinga ne tik ikikapitalistinėms, bet

ir modernioms laisvosios rinkos visuomenėms. Tai visų pirma susiję su rentos siekimo⁴ veiksmis, tokiomis kaip JAV paplitusių konkuruojančiųjų korporacijų bylinėjimusi dėl dominuojančios rinkos padėties bei bendrovių perėmimu ir susiliejimu (angl. *takeovers and merges*). Pokomunistinėms šalims būdinga tai, kad verslininkai siekia rentos. Tokį procesą Scase (1997) apibūdina kaip „nuosavybininkystę“ (angl. *proprietorship*). Antreprenerystė reiškia verslininko išsipareigojimą kaupti kapitalą ir plėtoti verslą, kai tuo tarpu „nuosavybininkystę“ pasireiškia kaip kilnojamo ir nekilnojamojo turto kaupimas. Palankiai susiklosčius rinkos konjunktūrai šis turtas gali būti parduodamas, tačiau gautos pajamos neinvestuojamos į verslą. Verslininkas jas skiria asmeniškai vartoti⁵ (perkamos prabangios mašinos, lėktuvai ir kt.).

Antreprenerystė nėra vien tik laisvosios rinkos fenomenas. A. Rehnas ir S. Taalas (2004) teigia, kad ir planinės ekonomikos laikais Sovietų bloko šalyse buvo ir netgi klestėjo antreprenerystė. Gyventojai ieškojo ir rasdavo naujų būdų, kaip išspręsti prekių bei paslaugų deficito problemą ir susikurti asmeninę gerovę. Kiti autoriai pabrėžia, kad antreprenerystė buvo ne tik buitinio lygio, bet ir kaip „antrasis“ arba „pilkasis“ ekonomikos sektorius (Pengas, 2001). Kaip pažymi P. A. Hohnen (2003), aštuntajame ir dešimtajame XX a. dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje ir Rytų Europoje buvo plačiai paplitusi taip vadinama „antroji ekonomika“ (angl. *second economy*). Pagrindinės tokios ekonomikos formos – žemės ūkio produktų gamyba privačiuose ūkiuose (Rytų Europos „liaudies demokratijos“ šalyse), šešėlinė gamyba valstybinėse įmonėse, nelegalios įmonės (Sovietų Sąjungoje, ypač Gruzijoje) bei asmeniniai prekybiniai ir paslaugų ryšiai. Tačiau, kaip pažymi P. A. Hohnen (2003), tai buvo ne „pagrindinė rinkos ekonomika“, o greičiau parazitinė planinės ekonomikos atmaina, kuri galėjo gyvuoti vien tik todėl, kad šalia buvo ir oficialioji ekonomika. Rinkos ekonomikos ir privačiosios nuosavybės apsaugos institucijų nebuvimas buvo tos objektyviosios sąlygos, kurios neleido planinės ekonomikos šalyse susiformuoti produktyviai antrepre-

rystei. Tačiau perėjus prie rinkos santykių ir atsiradus formalioms rinkos ekonomikos institucijoms neproduktyviosios antreprenerystės veiklos būdai neišnyko, o tiesiog prisitaikė prie naujų sąlygų. Pereinamosios ekonomikos šalims, kaip pažymi R. Aidis (2003), skirtingai nei išsivysčiusiosios rinkos ekonomikos, būdinga aukšto lygio neproduktyvioji antreprenerystė, nes planinės ekonomikos laikais antreprenerių veiklos tikslas buvo siekti rentos.

Neproduktyvioji antreprenerystė Lietuvoje: žemės paskirties keitimo atvejis ir jo analizė

Antreprenerystės raidą ir paplitimą tam tikroje šalyje lemia šio reiškinio „išsigalėjimas“ formaliųjų ir neformaliųjų institucijų sistemoje. Antreprenerystės išsigalėjimą ir „priklausomybę nuo šios srities patirties“ (angl. *path-dependency*) bandysime atskleisti nagrinėdami žemės paskirties keitimo reglamentavimo įtaką neproduktyviajai antreprenerystei atsirasti ir suklestėti. Tikslinės žemės naudojimo paskirties vertinimo studiją atliko Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Šią studiją galima rasti Instituto tinklalapyje <www.lrinka.lt> [žiūrėta 2008-06-30].

Žemės paskirties skirstymą įtvirtino Lietuvos Respublikos žemės kodeksas, priimtas 1970 m. gruodžio 16 d., ir su pakeitimais bei papildymais galiojęs iki Žemės įstatymo išsigalėjimo – 1994 m. balandžio 26 d. Šis skirstymas yra taip „išsigalėjęs“ Lietuvos teisinėje sistemoje, kad išliko nepakitęs iki šių dienų. 1970 m. Kodekso redakcijos 23 straipsnis nurodo, jog „žemės naudotojai turi teisę ir privalo naudotis žemės sklypais tam tikslui, kuriam jie yra jiems suteikti“. Nedaug tėra pasikeitęs dabar galiojančio Žemės įstatymo 21 straipsnis. Taigi įtvirtinta nuostata, jog esanti žemės panaudojimo nuostata geriausiai atitinka Lietuvos valstybės ir gyventojų trumpalaikius bei ilgalaikius poreikius, ir toks sprendimas geriausiai užtikrina privačiųjų žemės sklypų išteklių panaudojimą. Pagrindinę žemės naudojimo paskirtį keičia apskrities viršinininkas gavęs privataus savininko, valstybinės žemės patikėtinio ar kito numatyto subjekto prašymą keisti šią jos paskirtį. Apskrities viršinininkas per 25 dienas priima motyvuotą sprendimą, nurodo nustatytą paskirtį, naudojimo būdą keitimo, pobūdį ir kitas sąlygas. Pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties nustatymą ir keitimą reglamentuoja taip pat ir Teritorijų planavimo įstatymas, numatantis, jog teritorijų planavimo metu yra sprendžiami jų naudojimo sąlygų klausimai. Šiuo atveju žemės paskirties keitimo pagrindas yra bendrasis planas, bet

⁴ „Rentos siekimas“ – kai siekiama ne padidinti pačią vertę, o atsiimti kuo daugiau jau esamos vertės <<http://www.economist.com/research/Economics/alphabetic.cfm?LETTER=R#rent>> [žiūrėta 2008-06-16].

⁵ „Kauno grūdų“ įmonių grupės valdybos pirmininkas Tautvydas Barštys Lietuvą vis nustebina prabangiais pirkiniais. Per Velykas į Lietuvą buvo parskraidintas jo naujausias „žaisliukas“ – sraigtasparnis „Eurocopter 130“. Jo rinkos vertė gerokai didesnė nei milijonas eurų.“ <<http://www.alfa.lt/straipsnis/134685>> [žiūrėta 2008-06-16].

jis tik numato, kur yra galimi tokie pakitimai. Formaliai keitimo procedūra patikėta apskričių viršininkams, tačiau faktiškai sprendimas dėl kintančių sklypo naudojimo teisinių įpareigojimų priimamas detaliojo planavimo metu, kai konkrečiam sklypui nustatomos specialiosios jo naudojimo sąlygos. Galima teigti, kad tikslinės žemės naudojimo sprendimas yra administracinis, nes naujai formuojamiems sklypams nustatomas atsižvelgiant į esamą naudojimą, o keičiamas valstybės institucijos sprendimu pagal patvirtintą bendrąjį ar specialųjį planą.

Kaip pažymima Laisvosios rinkos instituto tyrimo ataskaitoje (LLRI tyrimas, 2006), žemės sklypo rinkos vertę sumažina jai nustatyta žemės ūkio paskirtis, o teisinių apribojimų – žemės ūkio paskirties – panaikinimas vertę sukuria. Todėl žemės sklypo vertę didina formalus perplanavimas ir tikslinės naudojimo vertės pakeitimas. Tokia situacija sukuria unikalią antreprenerinę galimybę (angl. *entrepreneurial opportunity*). Pakeitus žemės paskirtį ir padalinus ją į mažesnius sklypus, žemės kaina pakyla nuo 3 iki 10 kartų, nelygu kokioje Lietuvos vietoje yra šis sklypas. Tačiau tokie veiksmai naujos pridėtinės vertės praktiškai nesukuria – parengiamas detalusis sklypo (-ų) planas, tačiau juk žemė lieka ta pati, toje pačioje vietoje. Vertės skirtumas atsiranda ne tiek dėl paties detaliojo plano atsiradimo, kiek dėl tam tikrų asmenų sugebėjimo atlikti žemės paskirties keitimo administracines procedūras greičiau ir paprasčiau nei remiantis oficialiai nustatyta tvarka. Biurokratinės pinklės, procesų vilkinimas ir procedūrų sudėtingumas sukuria dirbtiną žemės paskirties keitimo „pasiūlos“ deficitą. Kita vertus, prasidėjus nekilnojamojo turto bumui, susidarė didžiulė gyvenamosios ir komercinės paskirties sklypų paklausa.

W. J. Baumolis (2007) pabrėžia, kad formaliosios ir neformaliosios institucijos, arba, kitaip tariant, visuomenės nuostatos lemia, kokia turėtų būti antreprenerio veiklos kryptis. Neformaliųjų institucijų požiūriu Lietuvoje vyrauja „agrarinis-industrinis“ mentalitetas, socialiniame ekonominiame šalies gyvenime perdėm sureikšminanti žemę, tuo tarpu kai moderniosiose valstybėse jau seniai vyrauja postindustrinė ekonomika, kurios pagrindiniai gamybos faktoriai yra ne žemė bei įrengimai, o žinios ir informacija. Formaliųjų institucijų požiūriu tebėra Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos žemės kodekso tęstinumas, įtvirtinantis status quo – kaip žemė buvo naudojama, toks naudojimo būdas ir yra teisiškai įtvirtinamas bei saugomas. Formaliųjų ir neformaliųjų institucijų sąveika su-

daro prielaidas neproduktyviajai antreprenerystei atsirasti.

Neproduktyvi „žemės antreprenerystė“ yra priklausoma nuo „nueito kelio“ (angl. *path dependent*). Kaip jau minėta anksčiau, planinėje ekonomikoje taip pat buvo antrepreneriai, kurie nematydami ilgalaikių savo veiklos perspektyvų ir jausdami nuolatinį nesaugumą nenorėjo ir negalėjo investuoti į verslo plėtrą. Planinės ekonomikos antreprenerių nesaugumas yra visiškai kitoks nei demokratinė rinkos ekonomikos šalių. Planinės ekonomikos antrepreneriai nesaugūs dėl to, kad jų veikla yra už įstatymo ribų, t.y. kiekvieną minutę jie gali būti suimti ir nuteisti. Kai tuo tarpu esant rinkos ekonomikai blogiausia, kas gali atsitikti antrepreneriams, yra jų verslo bankrotas. Tačiau ir perėjus į rinkos ekonomiką tarp antreprenerių išliko nuostata, kad valstybė yra „blogis“, trukdantis jų verslui arba, geriausiu atveju, ji ir viešasis sektorius gali būti pasipelnymo šaltiniai. Tokia antreprenerystė nėra produktyvi, nes sukauptas kapitalas nedalyvauja šalies ekonomikoje. „Žemės antreprenerių“ kapitalas nenaudojamas toliau plėtoti verslą, nes daugelis tokių antreprenerių yra valdininkai, matininkai, asmenys atgavę arba persikėlę savo žemę. Jei nėra tikri rinkos ekonomikos dalyviai, galintys ir gebantys sukurti savo verslo modelį ir pasiūlyti rinkai naują vertę. Jau nekalbant apie tai, kad kai kurie iš jų balansuoja ties teisėtumo riba⁶.

Išvados

Vienas iš pagrindinių viešosios politikos, skatinančios antreprenerystę, tikslų, yra antreprenerystės gebėjimų ugdymas, kitaip tariant, antreprenerių „pasiūlos“ didinimas. Viešoji politika remiasi prielaida, kad antreprenerystė yra vienas iš pagrindinių šalies inovatyvumo, konkurencingumo ir ekonominės plėtros užtikrinimo veiksnių. Tačiau kaip rodo

⁶ „Žemgrobų bylas tiriantis STT Kauno valdybos pareigūnas 30-metis M.Vasiliauskas, kuris yra ir garsios šokėjos Editos Daniūtės vyras, pats aktyviai prekiauja sklypais Kauno apylinkėse. Teisėsaugos institucijos, kurios ypač bijo už žemėtvarką atsakingi valdininkai, atstovo M.Vasiliausko motina Janina Vaikšnienė sugebėjo gauti didelius žemės plotus Kauno rajono Piliuonos kaimo kadastrinėje vietovėje greta valstybės saugomo Kauno marių regioninio parko. M.Vasiliausko šeima pasiekė, kad sklypo Piliuonos kaimo kadastrinėje vietovėje paskirtis būtų pakeista iš žemės ūkio į mažaaukščių gyvenamųjų namų statybos. Taip šios teritorijos vertė gerokai padidėjo (paryškinta straipsnio autoriaus). Maždaug trijų hektarų sklypas buvo suskaidytas į 25 mažesnius. Parengus specialųjį ir detaliuosius planus, pakeitus žemės naudojimo paskirtį į gyvenamųjų namų statybos, tuos sklypus bus galima pelningai parduoti. Manoma, kad prekyba nekilnojamoju turtu M.Vasiliauskas užsiima jau kelerius metus“ („Lietuvos ryto“ priedas „Laikinoji sostinė“, 2008 m. balandžio 11 d.).

SVV įmonių statistikos analizė, „antrepreneriškos“ ES šalys (Čekija, Lenkija, Graikija) toli gražu nėra pačios konkurencingiausios. Straipsnyje teigiama, kad šį „fenomeną“ galėtų paaiškinti požiūris į antreprenerystę kaip į reiškinį, išsigalėjusį šalies socialiniuose ekonominiuose santykiuose, kaip į antreprenerių veiklą, kuria siekiama didinti savo asmeninę gerovę.

Kaip pabrėžia W. J. Baumolis (1990), visuomenėje visada yra tam tikra antrepreneriškai mąstančių ir veikiančių asmenų „pasiūla“. Todėl svarbu ne tik didinti antreprenerių „pasiūlą“, bet ir siekti, kad šis procesas skatintų produktyviąją antreprenerystę. Produktyviosios ir neproduktyviosios antreprenerystės santykis priklauso nuo šalies formalųjų ir neformaliųjų institucijų sąrangos bei jų raidos. Šiame straipsnyje nebuvo siekiama kokybiškai pagrįsti tam tikrų sąlygų įtaką antreprenerystei, bet taikant kokybinį situacijos analizės metodą parodoma, kad Lietuvoje vyrauja neproduktyvioji antreprenerystė, pritraukianti potencialius antreprenerius. Kaip pavyzdys galėtų būti žemės paskirties keitimo verslas, kurio veiklos rezultatas – ne didinti visuomeninį produktą, o esamą perdalinti.

„Žemės antreprenerystė“ yra išsigalėjusi (angl. *embedded*) Lietuvos viešojo administravimo sistemoje. Šio verslo principai remiasi neoficialių asmeninių valdininkų ir žemės pardavėjų ryšių tinklu. Tinklas leidžia ne tik gauti informaciją (pav. kaip ir kada bus tvirtinami detalieji planai), bet ir sukuria specifinį žemės keitimo procedūrų atlikimo būdą, suteikiantį tinklo nariams išskirtinį pranašumą prieš „ne tinklo narius“, t. y. asmenis, bandančius atlikti šias procedūras oficialiai.

„Žemės antreprenerystė“ yra tik vienas iš neproduktyviosios antreprenerystės atvejų Lietuvoje. Jų yra ir daugiau, pavyzdžiui, „akademinė antreprenerystė“, „medicinos antreprenerystė“ ir pagaliau turbūt pats pelningiausias neproduktyviosios (jeigu ne destruktivosios) antreprenerystės atvejis – tai elektros energijos gamybos bei paskirstymo valstybinio sektoriaus ir privačių kompanijų „verslas“. Tolimesnė šių atvejų ekonominė sociologinė analizė leistų geriau suprasti, kodėl Lietuvos verslumo skatinimo politika mažai prisideda prie šalies konkurencingumo didinimo.

Literatūra

1. Audretsch, D. A.; Keilbach, M. C.; Lehmann, E. E. *Entrepreneurship and Economic Growth*. New York: Oxford University Press, 2006.
2. Baumol, W. J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive. *Journal of Business Venturing*, 1990, 11. P. 3–22.
3. Baumol, W. J.; Litan, R. E.; Schramm, C. J. *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the Economics of Growth and Prosperity*. New Haven & London: Yale University Press, 2007.
4. De Soto, H. *The Mystery of Capital*. New York: Basic Books, 2000.
5. Drucker, P. F. *Innovation and Entrepreneurship. Practice and Principles*. Elsevier Ltd. 1985, 2007.
6. Eurostat. Industry, trade and services. Enterprises by size class - overview of SMEs in the EU. 31/2008.
7. Gartner, W.B. What are we talking about when we are talking about entrepreneurship? *Journal of Business Venturing*, 1990, 5. P. 15–28.
8. Global Competitiveness Index rankings, World Economic Forum, 2005 <http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/GCR_05_06/GCI_Rankings_pdf.pdf> [žiūrėta 2008-16-12].
9. Granovetter, M. Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 1985. 91. P. 481–510.
10. Hjorth, D.; Bjerke, B. Public Entrepreneurship: Moving from social/consumer to public/citizen. *Entrepreneurship as Social Change*. / Eds. Steyaert Ch. and Hjorth D. Edward Elgar Publishing Ltd., 2006. P. 97–121.
11. Keturioliktosios LR Vyriausybės programa. <http://www.lrv.lt/14_vyr_dok/14_vyr_programa.pdf> [žiūrėta 2008-06-12].
12. Schumpeter, J. *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1934.
13. Shane, S.; Venkataraman, S. The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *The Academy of Management Review*, 2000, 25(1). P. 217–226.
14. Stevenson, H. H.; Jarillo, C. J. A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. *Strategic Management Journal*. 1990, Vol. 11. P. 17–27.
15. Report on the implementation of the Entrepreneurship Action Plan. Commission of the European Communities. SEC (2006)1132. Brussels, 2006.
16. Granovetter, M. Economic Action and Social Structure: The problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 1985, 91. P. 481–510.
17. Norkus, Z. Lietuva tarp Estijos ir Slovėnijos: dėl pokomunistinio kapitalizmo tipologinės diferenciacijos. *Politologija*. 2008, Nr. 1. P. 42–84.
18. Lazutka, R. Gyventojų pajamų nelygybė. *Filosofija. Sociologija*. 2003, 2. P. 22–29.
19. Baumol, W. J. Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive. *Journal of Business Venturing*. 1990, 11. P. 3–22.
20. Global Entrepreneurship Monitor. 2007 Executive Report. Babson College. London Business School. <<http://www.gemconsortium.org/down>

- load/1213265231924/GEM_2007_Executive_Report.pdf> [žiūrėta 2008–06–12].
21. Scase, R. The Role of Small Business in the Economic Transformation of Eastern Europe: Real but Relatively Unimportant. *International Small Business Journal*. 1997, 16. P. 113–121.
 22. Rehn, A.; Taalas, S. “Znakomstva i svyazi” – Blat, the Soviet Union and mundane entrepreneurship. *Entrepreneurship and Regional Development*. 2004, 16(3). P. 235–250.
 23. Hohnen, P. *A Market out of Place? Remaking Economic, Social, and Symbolic Boundaries in Post-communist Lithuania*. New York: Oxford University Press, 2003.
 24. Peng, M. W. How Entrepreneurs Create Wealth in Transition Economies. *Academy of Management Executive*. 2001, 15(1). P. 95–108.
 25. „Pagrindinė tikslinė žemės naudojimo paskirtis: įvertinimas ir būtini pokyčiai“. LRI tyrimas, 2006. <http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/llri_tyrimas_pagrindine_tiksline_zemes_naudojimo_paskirtis_ivertinimas_ir_butini_pokyciai/3126> [žiūrėta 2008–06–18].

Žilvinas Židonis

Entrepreneurship Policy in Lithuania: Productive, Unproductive and Destructive Entrepreneurship

Summary

The entrepreneurship policy to promote economic growth and competitiveness is heavily focused on the supply of entrepreneurs. However, as it was stressed by Baumol (1990), the neglected factor is allocation between productive and unproductive entrepreneurial activities. While some EU countries, such as Czech Republic, Poland, and Portugal demonstrate high rates of entrepreneurial activities, they rank low in terms of competitiveness. This paper argues that in order to explain such phenomenon, we have to rethink the existing approaches from the perspective of economic sociology. Coming back to Baumol (1990), we should acknowledge a rather trivial but often neglected fact that entrepreneurs are persons who primarily seek to enhance their own wealth. The case study of Land Use Administration in Lithuania shows how entrepreneurial activities are embedded in the informal network of public officers and land dealers. The paper also argues that “land use” entrepreneurship activities are path-dependent. It is implicitly assumed that entrepreneurship is an exogenous variable, that entrepreneurs should be “bred” at universities and business schools. However, entrepreneurial activities, such as blat and unofficial economy, also existed in planned economy. Moreover, the legacy of Soviet entrepreneurship affects the current situation in Lithuania. In the case of “land use business” the entrepreneur does not collaborate with public sector, but in contrary – they view the state as a hostile country, like it was in Soviet times.

Žilvinas Židonis – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Viešojo administravimo katedros docentas, socialinių mokslų daktaras.

Telefonas (8 5) 5740639

Elektroninis paštas vzidonis@mrni.lt

Straipsnis pateiktas 2008 rugpjūčio mėn.; recenzuotas; parengtas spausdinti 2008 m. gruodžio mėn.